

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ГАЗЕТНОЮ МЕТАФОРИКОЮ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ВИВЧЕННЯ ЗМІН У ЛЕКСИЧНОМУ СКЛАДІ МОВИ

Давно утверджене лінгвістичне положення говорить, що будь-які, найменші зміни в суспільному бутті знаходять своє відображення в лексиці. Поява нових і уточнення чи переосмислення традиційних понять обов'язково фіксується в слові: з'являються нові лексичні одиниці, реорганізується семантична структура наявних лексем. І нарешті, старі слова або зовсім виходять з ужитку, або (за нашим припущенням, це відбувається частіше) змінюють частотність, оточуючи своє семантичне ядро специфічними конотаціями.

Багаторічні спостереження показали, що студенти переважно легко засвоюють цю аксіому. Але вони здебільшого рідко можуть навести оригінальні (самостійно зафіксовані) й актуальні мовні факти, щоб підтвердити наведене теоретичне положення. До того ж, наявна підручна література, з цілком зрозумілих причин відстаючи від живомовних процесів, часом навіть дезорієнтує студента: просто на наших очах, наприклад, архаїзуються слова «комсомол», «суботник» тощо, а підручники «вимушено» кваліфікують їх як новотвори. Зокрема й тому ми намагаємося зламати зорієнтованість студента на зазубрювання прикладів, наведених у підручниках та лекціях.

Ясне розуміння динамічності мовного словника й спричиненості багатьох змін у ньому позамовними факторами можливе тільки тоді, коли студент свідомо й цілеспрямовано спостерігає за живим мовленням у цьому аспекті. Будучи свідком появи або зникнення слова чи зміни в його значенні не тільки як мовець, а і як фахівець, людина мимоволі паспортизує лексичне явище — фіксує час і причину заміни чи перетворення. Прагматичний підхід до слововживання доповнюється в такому разі теоретичним

осмисленням — словооцінкою. Відтак відпадає необхідність специфічної навчальної настанови на запам'ятовування: те, що відбувається в лексичній, відкладається в свідомості саме по собі, як події з життя самого мовця.

Звичайно, зміни в лексичній системі можна бачити, спостерегаючи будь-яке (в функціонально-стильовому відношенні) мовлення. Але з огляду на виразну індивідуалізованість художнього чи високу стандартизованість наукового й ділового стилю, а також на відсутність у студентів навичок розгляду не зафіксованого з допомогою письма (розмовного чи телерадіоінформаційного) мовлення рекомендуємо вести спостереження за лексикою в газетному різновиді інформаційного стилю. Газетне мовлення попри свою кодифікованість й орієнтацію на традицію є найбільш оперативним (після розмовного) щодо відображення й закріплення мовних новоутворів і чи не найчутливішим до впливу екстралінгвістичних факторів. Водночас із суспільно-політичними зрушеннями відбуваються зміни в газетній лексичній. Ці зміни настільки помітні в періоди різких, кардинальних перетворень, що студенти легко відзначають і перехід до пасивного запасу слів, пов'язаних із минулою ідеологією, і активізацію рідковживаної до цього лексики (змагання в значенні «боротьба; діяльність, що має на меті досягнення чого-небудь»; **оборонець** у значенні «адвокат, захисник»; **ОУН; УПА**), і народження нових слів (**УРП, ДПВУ, приватизація і прихватизація** тощо).

Складніше помітити й осмислити позамовні причини реорганізації семантичної структури окремого слова. У зв'язку з цим цікаво простежити, як активні екстралінгвістичні чинники сьогодення відбиваються в газетній метафориці, адже лексична метафора — особливо плідний засіб поповнення словника новими значеннями й відтінками значень.

Проведені в останнє десятиліття (1980—1993) спостереження за вживанням лексичної метафори в мовленні українських газет дозволяють нам зробити висновок про дуже значні зміни як у наборі «газетних» лексичних метафор, так і в функціонуванні окремих із них. Ці зміни виявляються в описаних нижче тенденціях, які, на наш погляд, можна розцінювати як певні закономірності сучасного лексикометафоричного функціонування. Більшість із відзначених нами явищ у газетній метафориці зумовлені позамовними чинниками.

І. Зростання кількості розмовних метафор. Ця тенденція в розвитку газетної метафорики зародилася ще до початку розглядуваного періоду й уже відзначалася раніше, зокрема в нашій статті «Розмовні метафори в газетному тексті» (Культура слова,

№ 26. — К.: 1984, с. 70—73). Тоді ми вважали, що головною причиною вживання в газеті метафор, запозичених з розмовного стилю й позначених характерною для нього оцінністю, є прагнення журналістів посилити виразність, інтенсивність висловлення.

Але справжня експансія розмовних метафор, яку спостерігаємо сьогодні, примушує думати, що в основі цього явища є й інші причини. Повільна, без поспіху й революцій, але все помітніша демократизація суспільного життя не може не відбитися в мові. Одним із проявів цього є взаємозближення кодифікованого літературного мовлення з розмовним. І як наслідок — все більша кількість розмовних метафор у текстах інформаційного стилю.

Навіть цілком офіційна парламентська хроніка рясніє метафорами: «депутати загальмували на проекті Закону», «мінімальна зарплата разом з «накрутками» становитиме 120 тисяч», «гроші «стригти» з людей». І хоча самі журналісти визнають, що це порушення норм інформаційного стилю, і беруть розмовні метафори в лапки, можна передбачати подальше зміцнення відзначеної тенденції.

II. **Перехід до пасивного запасу активних сполук із метафорою «золото».** Високочастотні словосполучення, які містять у своєму складі цю лексичну метафору, стали помітно знижувати активність у кінці вісімдесятих років. Звичайно, це не можна пояснити тим, що метафора раптом обридла журналістам і вони (до того ж — у всіх виданнях одночасно?!) почали обминати її як виражально безвартісну. Уже просте зіставлення словосполучення «чорне золото» з прямиим найменуванням («вугілля», «нафта») показує, що відмінність асоціативного оточення цих двох найменувань достатня для того, щоб розглядати переносну назву як цілком працездатну експресему. Принаймні навіть втративши образну свіжість, назви «біле золото» (бавовна, цукор), «чорне золото», «голубе золото» (газ, риба) переконливо виконували в газетному тексті цінну функцію, виражаючи позитивну соціальну оцінку позначуваного предмета.

Але із зміною екстралінгвістичних факторів (розмови про необхідність орієнтувати економіку не на сировину, а на виготовлені з неї продукти споживання; справа з золотом, награваним у результаті махінацій з бавовною) відходить до пасивного запасу переносне оцінне позначення, бо змінюється соціальна оцінка названих метафорою реалій.

Сьогодні сполуки з цією метафорою знову починають з'являтися в газеті, але вони вже виражають іншу (частіше — іронічну) оцінку, що теж зумовлене позамовними причинами (переходом позначуваних метафорою предметів до розряду дефіцитних).

III. Зниження частотності вживання метафоризованої лексики з тематичної групи «військові терміни».

З часів Другої світової війни одним з найбагатших джерел метафоризації в українській мові є лексико-тематична група на позначення військових реалій. І це цілком зрозуміло, адже згідно з лінгвістичним законом, введеним на початку століття, якщо певний комплекс явищ становить особливий інтерес для значного кола мовців, члени лексичної групи на позначення цього комплексу починають активно метафоризуватися.

Живучи в країні, де питання війни і миру обговорювалися всіма — від генерального секретаря компартії до вихованця дитсадку, — ми прикладали відповідні поняття до зовсім невоєнних реалій, що й знаходило відображення в газетному мовленні: «**битва** за врожай», «**мозкова атака**», «**похід за бережливість**», «**вахта миру**», «**штурмувати план**» тощо.

Зміни в дійсності (закінчення періоду «холодної війни», виведення радянських військ з Афганістану, кроки до роззброєння, зроблені країнами — представниками різних військових блоків) неминуче відбилися й на активності розглядуваної групи метафор. На кінець вісімдесятих років частотність метафор типу «**штаб новобудови**», «**диверсанти в ефірі**», «**радіодиверсія**» (Радянський Союз перестав «глушити» передачі західних телерадіостанцій) помітно знизилася. Активно виявлялася вона лише в матеріалах на спортивну тематику: «**атака воріт суперника**», «**кращий бомбардир ліги**», «**позиції суперника**», «**обстріл кільця**», «**захисні тили**» тощо. І в плані лінгвістичного прогнозу можна було припустити, що відбудеться архаїзація метафор цього типу.

Однак нові суспільно-політичні реалії (в першу чергу — регіональні війни на тернах колишнього Союзу, страх перед громадянською війною, конфлікт навколо Чорноморського флоту) повертають активність «військовій метафорі»: «**теледиверсія останкінців**», «**штаб Народного руху**», «**Москва торпедує наші позиції**».

IV. **Переміщення метафор категоричної оцінки** з матеріалів однієї тематики до інотематичних текстів.

Після проголошення в Радянському Союзі політики «нового мислення» в матеріалах на зовнішньополітичні теми помітно рідше стали вживатися лексичні метафори, які виражають різко негативну оцінку реалій: «**загниваючий капіталізм**», «**ізраїльські яструби**», «**щупальця ЦРУ**» тощо. Натомість частина традиційних негативнооцінюваних метафор перемістилася до матеріалів на внутрішні теми: «**сталінська кліка**», «**брежневсько-сусловська камарилья**», «**лабети КДБ**». Водночас у цих матеріалах знизилася час-

тотність метафор, які виражають позитивну оцінку реалії: «космічні успіхи економіки», «республіки-сестри».

Відзначена тенденція загалом збереглася й після здобуття Україною незалежності.

Звичайно, розглянуті тенденції в розвитку газетної метафорики стосуються не лише лексичної системи мови. Значною, якщо не більшою, мірою це проблеми і лексико-стилістичні, й психолінгвістичні, й лінгвокраєзнавчі. Але ми звертаємо увагу студентів на ці питання саме під час вивчення лексики, бо вони переконливо ілюструють тісний зв'язок позамовних і внутрішньомовних реалій.